

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Sjoerd Buisman over de restauratie van zijn groeisculptuur

Stigter, S.

Publication date

2020

Document Version

Final published version

Published in

KM : vakinformatie voor beeldende kunstenaars en restauratoren

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Stigter, S. (2020). Sjoerd Buisman over de restauratie van zijn groeisculptuur. *KM : vakinformatie voor beeldende kunstenaars en restauratoren*, 115, 26-29.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

2

geweest. Foto's van het maakproces suggereren inderdaad eerder een maximale hoogte van 1,50 meter.

DISCREPANTIE MET INTENTIE?

Vanwege het verschil tussen de oorspronkelijk beschreven eigenschappen en de huidige conditie van het werk, lijkt er een serieus conserveringsprobleem te zijn. Wanneer er goed naar het kunstwerk zelf wordt gekeken, blijkt dat de in de notulen voorziene kenmerken niet volledig zijn teruggekomen in de uiteindelijke realisatie van het werk. De eerste notities zeggen dus eerder iets over het gedachtegoed van de kunstenaar ten tijde van het maakproces, dan over het uiteindelijke kunstwerk. *Dennenwal* is een eigen weg gegaan, inherent aan het karakter van een groeisculptuur.

Het houten juk is al langer geleden verwijderd, maar ondertussen is ook een groot aantal bomen verdwenen waardoor er gaten in de bomenrij zijn gevallen. Ook het groene karakter van de 'wal' is verstoord door enkele bruin geworden bomen. De conditie van het werk lijkt dus in discrepantie met de bedoeling zoals dit uit het archiefonderzoek naar voren komt. Daardoor dringt de vraag zich op of het werk nog functioneert zoals bedoeld en of *Dennenwal* zijn titel nog wel eer aan doet. Dit vormde aanleiding voor een interview met de kunstenaar in 2008.

INTERVIEW EN RESTAURATIE

Tijdens het interview in Buismans voormalig atelier in Amsterdam worden foto's van de conditie van het werk getoond die met opzet niet worden toegelicht om de reactie van de kunstenaar zo neutraal mogelijk te peilen.

'Nou ik vind ze er wel mooi uitzien,' is Buismans eerste reactie. Hij wijst naar de bomen. 'Het lijkt net of er nog een paar weg zijn. De gaten zijn groter geworden.' [Stilte].

'Maar ik vind dat toch wel heel mooi hoor.'³

Buismans antwoord is verrassend ten opzichte van hoe we het vooronderzoek hadden geïnterpreteerd. Daarom wordt doorgevraagd. Buismans bevestigt dat er geen donkere gang in de wal aanwezig is, maar weet te melden dat er in de praktijk een soort gang *naast* het werk is ontstaan, in de vorm van een pad doordat mensen kennelijk langs de bomenrij zijn gaan lopen. De kunstenaar had dit niet voorzien, maar hij is duidelijk gecharmeerd van dit effect van de groeisculptuur. Het is een totaal nieuwe eigenschap van het werk geworden. Zonder dit interview hadden we daar nooit bij stilgestaan (afb. 2).

Tijdens het interview wordt vooral duidelijk dat *Dennenwal* steeds nieuwe en ook onvoorziene momenten kent. Ontwikkeling en verandering horen daarbij, zoals een biografie bij een persoon. De vraag is wat dit concreet betekent voor de praktijk van conservering en restauratie, ook gezien de paradox die ten grondslag ligt aan eventueel 'conserveren' van verval en verandering. Dan is een interview met een kunstenaar als Buismans waardevol, vooral ook om buiten de traditionele kaders over het principe van conservering en restauratie na te denken. *Dennenwal* is een proces en geen object dat één ideale verschijningsvorm kent. Buismans ziet in dat dit restauratoren voor een uitdaging stelt, en staat stil bij de functie van het kunstenaarsinterview als conserveringsinstrument. 'Ik denk dat het gewoon hartstikke moeilijk is om te conserveren. [...] Wat dat betreft is dit interview denk ik wel van belang.' Daarmee slaat hij de spijker op zijn kop. Inmiddels is het denken in conserveringsstrategieën ontwikkeld, waarbinnen ruimte is gecreëerd voor het begeleiden van processen in kunstwerken die mogen of juist moeten veranderen. De informatie die naar voren komt tijdens het interview biedt niet alleen houvast voor het beheer, maar geeft het kunstwerk ook een belangrijke inhoudelijk toegevoegde waarde. Het interview kan zo bij procesmatige kunst met een eindig karakter zelfs als vorm van conservering worden gezien.

Noten

¹ Deze bijdrage is gebaseerd op een deel van het in het Engels verschenen artikel: Sanneke Stigter, 'The Artist Interview as a Conservation Tool for Process-Based Art by Sjoerd Buismans', in: *The Artist Interview. For Conservation and Presentation of Contemporary Art. Guidelines and Practice*, ed. by Lydia Beerkens, Paulien 't Hoen, Tatja Scholte, Sanneke Stigter, Ysbrand Hummelen, and Vivian van Saaze (Heijningen: Jap Sam Books, 2012), pp. 68-77. De SBMK heeft ervoor gezorgd dat dit boek per 1 augustus 2020 weer opnieuw verkrijgbaar is via www.JapSamBooks.nl. Zie over deze publicatie ook de artikelen van Anton Staartjes, 'Insite / Outsite', *kM* 114 (zomer 2020), p. 18-20, en 'The Artist Interview: Wat bedoelt de kunstenaar?'

OMGAAN MET VERVAL

Om tot concrete aanwijzingen te komen, wordt doorgevraagd over hoe het kunstwerk het beste kan worden begeleid. Daarop komt geen eenduidig antwoord. De interviewer, die vraagt naar het al dan niet opruimen van afgewaaid takken, wijst daarop: 'Maar nu zegt u twee dingen: opruimen en laten liggen.' In reactie benadrukt Buismans de tweeslachtigheid van het antwoord en hij stelt dat het veelzeggend is over hoe er met zijn werk mag worden omgegaan. 'Het betekent: kijk maar wat je doet. Dat klinkt slordig, maar dat is niet zo. [...] Ook hoe er met het verval wordt omgegaan zijn aspecten van het proces.' Dit is een belangrijke uitspraak, omdat de kunstenaar inzichtelijk maakt dat het al dan niet handelen van een restaurator altijd effect heeft op het kunstwerk. Hij accepteert dit en erkent het als onderdeel van het leven van het kunstwerk.

Na doorvragen geeft Buismans uiteindelijk aan dat hij het het moeist zou vinden wanneer het werk helemaal natuurlijk afsterft, tot de laatste boom aan toe. Dit was nog nooit eerder besproken en het antwoord op een directe vraag. Wanneer dit uitgangspunt door het museum wordt overgenomen, zou het werk wel eens langer mee kunnen gaan dan gedacht, want de langstlevende boom van de wereld is toevallig ook een fijnspar, en die is bijna tienduizend jaar oud.⁴

CONSTRUCTIE EN INTERPRETATIE

Tijdens dit interview is de wenselijke toekomst van *Dennenwal* niet alleen voor het eerst besproken en vastgelegd, maar ook uitgedacht. Dit voorbeeld maakt duidelijk dat tijdens een interview nieuwe en interessante gedachten kunnen ontstaan, waarmee het gefilmde gesprek een prachtig document wordt voor toekomstige generaties, waarbij tegelijk moet worden opgemerkt dat deze bron geconstrueerd is op een bepaald moment in de tijd, door zowel de interviewers als de kunstenaar. Dit besef is belangrijk voor de interpretatie ervan. Het is goed om te beoordelen welke belangen een rol spelen en of en hoe de interviewers bepaalde ideeën kunnen sturen, ondanks het gebruik van open vragen om dit zoveel mogelijk te voorkomen. De duidelijke uitspraak over het einde van het werk werd in dit geval geforceerd door het stellen van gesloten vragen, dus daarbij kun je je afvragen wie er eigenlijk aan het woord is.

Nieuwe ideeën van de kunstenaar over oud werk worden vaak aan de kant geschoven wanneer deze de oudste bronnen tegenspreken. Ze zouden minder waarheidsgetrouw zijn, omdat ze niet uit de tijd van het kunstwerk stammen. Dit uitgangspunt is onhoudbaar bij een kunstwerk met een procesmatig karakter. Het maakt duidelijk hoe dogmatisch deze overtuiging is. Nieuwe gedachten van de kunstenaar hoeven de oude ideeën niet te vervangen, maar kunnen ernaast staan en waardevol zijn in hun eigen tijd. Het kunstwerk is immers ook niet gefixeerd in de tijd.

LUCHTIGHEID EN DYNAMIEK

Het interview wordt besloten met de vraag of de kunstenaar nog iets kwijt wil. Buismans geeft aan dat hij blij is dat er nu voor het eerst goed over *Dennenwal* wordt gesproken. Hij waardeert contact over de voortgang van zijn werk en benadrukt het belang van de dialoog:

'Het is belangrijk dat nu is vastgelegd wat de problematiek is. Maar anderzijds ook dat er luchtigheid over bestaat. Dat je dus niet altijd krampachtig met dit soort werk bezig moet zijn om het te behouden, maar dat ieder moment van het werk, ook al is het helemaal aan het neervallen, dat dit ook momenten zijn. Dus je moet je ook afvragen: wanneer moet je ingrijpen? En dat zijn hele subjectieve dingen. En ik denk dat de mensen die ermee te maken hebben daar een flinke stem in mogen hebben.'

kM 82 (zomer 2012) p. 24-25.

² Notulen door 'HvN' van 'proj.: Buismans/Nash, Doel: bijstelling ontwerp, Otterlo 7 maart '85, HN/TG', collectiearchief Kröller-Müller Museum, Otterlo.

³ Deze en andere quotes komen uit het interview met Sjoerd Buismans op 22 november 2008 te Amsterdam, door Ellen Jansen, Diederik Kits Nieuwenkamp, toenmalig studenten Conservering en Restauratie van Cultureel Erfgoed in de specialisatie Moderne en Hedendaagse Kunst aan de Universiteit van Amsterdam, en Sanneke Stigter, toenmalig restaurator Moderne Sculptuur en Hedendaagse Kunst bij het Kröller-Müller Museum en docent Conservering en Restauratie in de specialisatie Hedendaagse Kunst. Interview ter archivering bij DANS als onderdeel van de thematische collectie 'Interviews in Conservation Research', <https://easy.dans.knaw.nl/ui/datasets/id/easy-dataset:178313>.

⁴ De Universiteit van Umeå maakte dit bekend op 16 april 2008 over de oudste *Picea abies* die via klonen van zichzelf zo lang blijkt te hebben kunnen voortleven, zie https://en.wikipedia.org/wiki/Old_Tjikko, geraadpleegd op 20 juli 2020. Buismans zelf gaf de *Dennenwal* 100 tot 120 jaar omdat de bomen zijn gemanipuleerd.

⁵ Zie hierover: Renée van de Vall, Hanna Hölling, Tatja Scholte and Sanneke Stigter, 'Reflections on a Biographical Approach to Contemporary Art Conservation', in *ICOM-CC 16th Triennial Conference Preprints*, Lisbon 19-23 September 2011, ed. by Janet Bridgland (Almada: Crítério-Produção Grafica, Lda, 2011), pp. 1-8.

Het dynamische karakter van *Dennenwal* wordt door deze uitspraak onderstreept. Specifieke momenten en keuzen in de geschiedenis van het werk, natuurlijke ontwikkeling en de toekomst worden als integraal onderdeel van het kunstwerk beschouwd. Dat betekent niet dat alles mogelijk is. Zorg en aandacht zijn hierbij cruciaal.

BIOGRAFIE EN REFLECTIE

Het is duidelijk dat tijdens het interview ideeën en waarden over een werk worden gearticuleerd en zelfs kunnen worden toegevoegd. Wanneer de uitkomst van een kunstenaarsinterview als leidraad voor een conserveringsstrategie wordt genomen, levert het interview dus een belangrijke bijdrage aan de biografie van het kunstwerk. Het is daarom van belang om je als restaurator bewust te zijn van het aandeel dat je hier zelf in hebt, zowel als interviewer en als interpretator. Om deze invloed kritisch te bezien, moet zorgvuldig worden gereflecteerd op de rol van de interviewer bij de interpretatie van dit type bron, en op de eigen interpretatie, bij besluitvorming voor conservering en restauratie van het kunstwerk.

In vergelijking met het van tevoren bestudeerde archiefmateriaal, maakt het interview duidelijk dat *Dennenwal* een eigen identiteit heeft die afwijkt van wat historische bronnen erover zeggen. Nauwgezette bestudering van het werk zelf levert veel aanvullende informatie op, evenals het kunstenaarsinterview. Duidelijk wordt dat de biografie van het werk door verschillende gebeurtenissen in de tijd is gevormd en onlosmakelijk met het kunstwerk verbonden.⁵ Dit geldt voor alle kunstwerken, maar bij procesmatige en veranderlijke kunst wordt het idee van de biografie van een kunstwerk inzichtelijk omdat veranderingen worden erkend als onderdeel van het werk, terwijl bij traditionele kunst dit juist vaak zo goed mogelijk wordt gestabiliseerd of aan het oog onttrokken door conservering en restauratie. Bij procesmatige kunst vindt duidelijk een conceptuele omkering van zaken plaats en wordt de rol van restauratie op scherp gesteld. ●

3